

LES ANTIGUITATS VALENCIANES EN LA REIAL ACADÈMIA DE LA HISTÒRIA

ROSARIO CEBRIÁN

Departament de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València

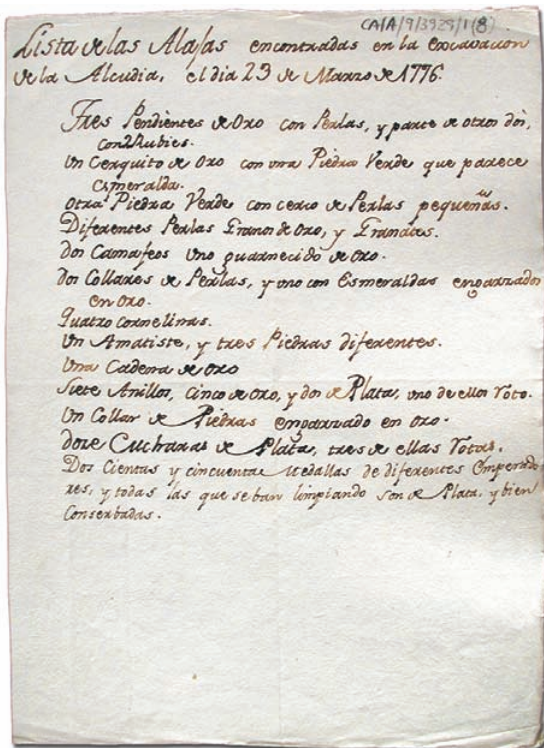
La fundació de la Reial Acadèmia de la Història l'any 1738 va suposar un avanç important en l'estudi de les antiguitats d'Espanya. A partir d'aleshores, la institució va reunir la informació epigràfica i arqueològica que, des de diferents llocs de la península, hi enviaven, sobretot, els corresponents en les províncies. Aquesta situació es mantingué fins a 1844, moment en el qual es crearen les Comissions Provincials de Monuments, la qual cosa provocà, en certa mesura, la pèrdua dels privilegis de l'Acadèmia com a única conservadora de les antiguitats nacionals. Malgrat això, la Reial Acadèmia de la Història continua sent font primordial per a l'estudi de la investigació arqueològica a Espanya.

Al final del segle XVIII la creació de la Sala d'Antiguitats s'ocupà d'aquells projectes de caràcter històric que havia iniciat l'Acadèmia, com ara la formació del *Diccionario Geográfico-Histórico de España*, la Col·lecció Lithològica i el monetari o Museu Numismàtic. A més, va assumir la tasca de reconèixer i valorar els distints descobriments de monuments d'antiguitat. Mentrestant, en la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història s'arxivaven els expedients sobre les distintes notícies d'antiguitats que s'hi remetien i que, prèviament, havien sigut tractades en les sessions setmanals de la institució. Així, a poc a poc, s'anà formant la Comissió d'Antiguitats, ordenada per províncies i que ha sigut objecte de publicació per part del Gabinet d'Antiguitats. S'hi conserven multitud d'informes i de correspondència sobre la gran part dels jaciments arqueològics excavats durant els segles XVIII i XIX a Espanya, troballes d'inscripcions i de monedes i dissertacions de caràcter històric.

Junt amb aquesta informació, la Biblioteca custodia una àmplia documentació que inclou no només les obres impreses, sinó també els llegats personals dels grans intel·lectuals del moment, entre els quals s'inclouen Lluís Josep Velázquez de Velasco, Aurelià Fernández-Guerra, Fidel Fita, Antoni Vives i Eduard Saavedra, entre d'altres.

La remissió d'informes de caràcter arqueològic i epigràfic incloïa, en ocasions, plànols, calcs, gravats i fotografies que es depositaren en la secció de Cartografia i Belles Arts. En l'actualitat s'ha iniciat la publicació d'aquesta documentació gràfica, de gran interès per a l'estudi de l'arqueologia i ciències afins.

D'altra banda, la Reial Acadèmia de la Història conserva una rica col·lecció arqueològica, les peces de la qual, globalment, queden incloses en el terme de Béns d'Interés Cultural. Hi cal destacar el conjunt de materials arqueològics, epigràfics i numismàtics que arribaren a l'Acadèmia procedents de donacions o compres.

Troballes de l'Alcúdia (Elx, Alacant). [RAH].

Es tracta d'una relació d'objectes trobats el 26 de març de 1776, remesa per José Camaño, Diego de Cuesta, Enrique Huertas i Leonardo Soler. En les últimes línies s'hi pot llegir, 'Dos Cienas y cincuenta medallas de diferentes emperadores ... de plata y bien conservadas'.

Dibuix del mosaic de Bacus de Sagunt. [RAH].

El mosaic, actualment perdut, es va trobar el 1745 a conseqüència dels treballs de reparació del camí real de Sagunt. Felip V va ordenar el seu estudi i, gràcies a això, es conserven els informes i dibuixos que ens permeten conèixer-lo.

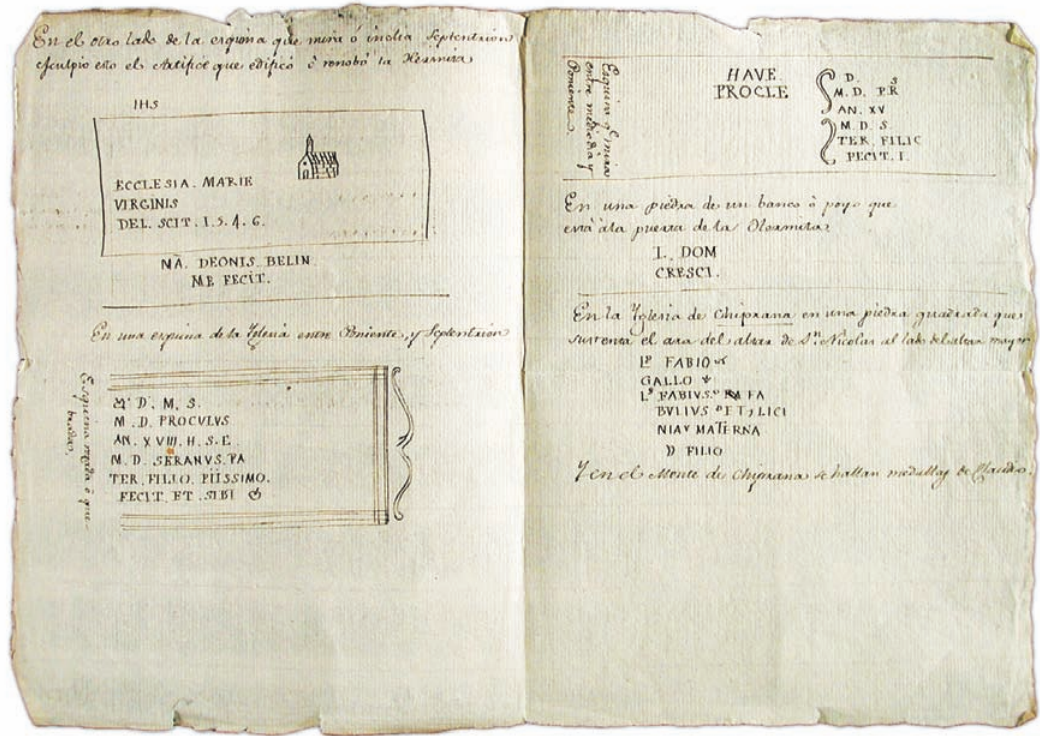
En aquest context, l'estudi de la documentació sobre antiguitats valencianes obliga a prestar atenció tant a la informació arxivada en la Comissió d'Antiguitats com a la continguda en les col·leccions del fons manuscrit de la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, sense oblidar l'anàlisi dels materials arqueològics procedents de l'àrea valenciana i la col·lecció de monedes del Numari de l'Acadèmia. Tot i això, aquest treball no pretén ser exhaustiu, ja que una bona part dels fons sobre arqueologia romanen inèdits, a pesar que la catalogació informatitzada dels documents ha sigut ja mampresa pel Gabinet d'Antiguitats, gràcies a la tenacitat del seu antiquari Martín Almagro-Gorbea.

La documentació de la Comissió d'Antiguitats de la Reial Acadèmia de la Història sobre la Comunitat Valenciana consta de 579 documents, dels quals 166 corresponen a Alacant, 59 a Castelló i 354 a València. Les primeres notícies sobre antiguitats començaren a arribar a l'Acadèmia a partir de l'any 1747, data en la qual Gaietà Rebolledo de Palafox, algtzmir major de València, va remetre un informe sobre el mosaic trobat a Puçol. El 1797 arribà a l'Acadèmia un dibuix d'aquest paviment de mans de Josep Cornide, el qual l'havia rebut de Gregori Mayans.

Uns anys més tard centraren l'interés les excavacions realitzades en l'antiga *Saguntum*, a la partida de Vizcarra, on se situà l'antiga *Ilici* i les troballes a *Lucentum*. El 1771, Alonso Cano envià a l'Acadèmia una caixa amb monedes d'època ibèrica, romana, visigoda i àrab, a més de material arqueològic, entre el qual es trobaven tesselles del mosaic de Bacus. El 1775, l'Acadèmia va obrir un expedient sobre les antiguitats descobertes a l'Alcúdia (Elx, Alacant); en destaca l'informe que elaborà la Sala d'Antiguitats sobre la conveniència o no de prosseguir amb les excavacions, que conclouia que no era necessari continuar-les ja que les antiguitats trobades pertanyien, segons el comte de Lumières, als segles XII i XIII. L'il·lustrat comte va remetre el 1776 un altre informe a l'Acadèmia en el qual donava compte de les troballes en l'excavació realitzada a l'Albufereta (Alacant), que incloïa el dibuix d'una estàtua femenina de marbre.

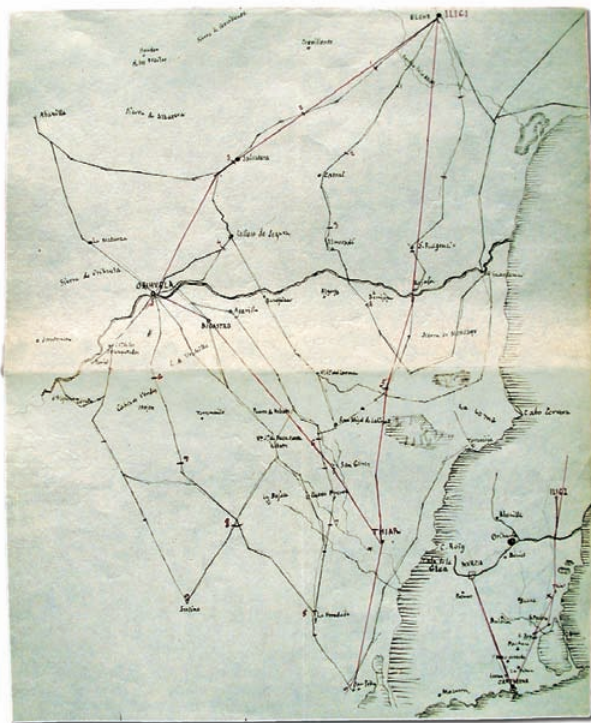
Els primers anys del segle XIX, la Sala d'Antiguitats es preocupà per la formació de la col·lecció epigràfica d'Espanya, seguint el projecte impulsat el 1753 per Pedro Rodríguez de Campomanes. Antoni de Valcárcel Pío de Saboya, comte de Lumières i corresponent de l'Acadèmia, va ser l'encarregat de recollir les inscripcions del Regne de València. El 1803 envià a l'Acadèmia els dibuixos i els gravats dels epígrafs que havia recollit, entre els quals es trobava la descripció i el dibuix de l'ara funerària trobada a Altea i que hui es conserva en el Museu de Belles Arts de València (CIL II, 3578). Dos anys més tard anuncià a l'Acadèmia la remissió de la seua obra, el manuscrit original de la qual es conserva en la Biblioteca de l'Acadèmia (ms. 9/4772) i que va ser publicada per la institució a mitjan segle XIX en les *Memòries de la Reial Acadèmia de la Història*. Lumières també informà de la troballa del monument funerari de *Saenia Abra*, a Finestrat (Alacant), del qual només coneixem un dibuix realitzat per B. Ribelles.

El 31 d'octubre de 1806, en les obres de construcció del cambril en el santuari de Sant Miquel de Lliria, es va descobrir un recipient ceràmic amb prop de 1.000 denaris republicans, amb una cronologia entre els anys 211 i 44 aC. L'Acadèmia va obrir, set dies després de la troballa, un expedient sobre aquest assumpte a partir de l'ofici remès per Josep Canga Argüelles, en el qual informava del descobriment. Ell mateix va ser l'encarregat de realitzar la catalogació dels 992 denaris trobats a Lliria; el seu informe passà a José Antonio Conde, membre de la Sala d'Antiguitats, el qual trià un total de 110 monedes, que van ser adquirides per l'Acadèmia i passaren a formar part de la seua col·lecció numismàtica. L'anècdota arribà quan el 10 de novembre de 1806, Gregori Fàbrega, alcalde de Lliria, va pretendre informar l'Acadèmia del descobriment. Per error, l'ofici remès arribà a la Societat Econòmica de València, el secretari de la qual, Tomàs d'Otero, l'envià a la Reial Acadèmia de la Història, aprofitant l'ocasió per a demanar-li «algunas monedas a fin de colocarlas en el gabinete

Dibuix fet per Luis José Velázquez del text de les inscripcions que es conserven en l'ermita de Nostra Senyora del Cid (La Iglesuela del Cid, Terol). [RAH].

Dibuix d'una estatueta d'Hèrcules trobada a Bunyol, remesa per José Cortines i Espinosa. [RAH].

Mapa amb indicació del traçat de la Via Augusta entre Ilici i Thiar, elaborat per Fídel Fita. [RAH].

numismático del propio reino que está formando». Des de l'Acadèmia s'hi va respondre que «no teniendo este R^l Cuerpo otro dro. q^e la inspección gral de todas las antigüedades q^e se descubran, no puede disponer de las referidas monedas, y si algunas elige p^a aumentar la colección de su precioso museo, lo deberá ejecutar a costa de sus fondos, y conviniéndose con el dueño, como qualq^a otro comprador particular (GN 1806/2(2)).

El canvi de rumb en l'estudi de les antiguitats esdevingut a partir de la segona meitat del segle XIX, amb l'augment en la quantitat d'excavacions quasi sempre amb finançament privat, va provocar l'arribada a l'Acadèmia d'un bon nombre de documents en què s'informava de les troballes casuals. En aquest sentit, en l'àrea valenciana cal des-

tacar la labor de Vicent Boix i Ricarte, Miquel Cortés i López, Josep Cortines i Espinosa, Aurelià Ibarra i Manzoni, Pere Ibarra i Ruiz i d'Enric Palos i Navarro, sense oblidar l'acadèmic Antoni Cavanilles i Centi i el comte de Lumières, els quals mantingueren correspondència amb l'Acadèmia.

Des d'Alacant, Aurelià Ibarra i Manzoni i el seu nebot Pere Ibarra i Ruiz comunicaren el 1861 el descobriment d'unes termes i de diversos paviments musius a l'Alcúdia, entre els quals es trobava el mosaic de Galatea. Ibarra i Ruiz tornà a cartejar-se amb l'Acadèmia a les darreries del segle XIX per a informar de la troballa de dues esfinxs i un bou de pedra a Agost i per a notificar la de la Dama d'Elx.

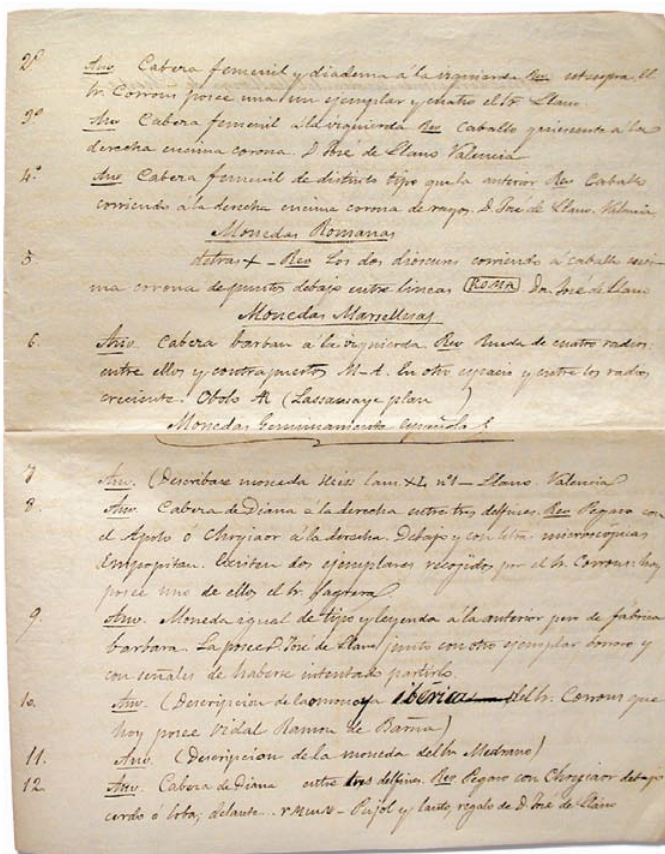
L'any 1827 l'alcalde i l'administrador de correus d'Alcalà de Xivert van informar l'Acadèmia del descobriment de diverses antiguitats en la partida del Mas (CAI-CS/9/3929/1). La informació oferida no permet identificar el lloc de la troballa, encara que tot sembla tractar-se d'una invenció, ja que en un dels oficis que formen l'expedient s'arriba a dir a propòsit d'aquestes restes que «tan pronto como percibieron el aire se redujo todo a polvo».

Aqueix mateix any Josep Cortines i Espinosa va remetre diverses notícies a l'Acadèmia. Hi destaquen les referides al descobriment d'algunes antiguitats al port de Las Cabrillas (Bunyol, València), durant les obres de la carretera Madrid-València, i la troballa d'una inscripció d'Alborache (CIL II² 14/56), hui perduda. Uns anys més tard, Miquel Cortés i López hi envià la còpia del text de sis inscripcions romanes trobades a València. L'any 1857 un particular sol·licità a l'Acadèmia permís per a realitzar excavacions en el castell de Cullera, i encara que es concedí el citat permís no sabem res sobre el resultat del seu treball. També tenim constància de les intervencions arqueològiques realitzades a Sant Feliu de Xàtiva i al castell de Montesa en la segona meitat del segle XIX.

Malgrat tota aquesta informació, va ser Sagunt la ciutat que acaparà l'interés arqueològic al llarg del segle XIX. Els problemes plantejats sobre la conservació del pòrtic superior del teatre de *Saguntum* van dur Enric Palos i Navarro a demanar a l'Acadèmia diners per a emprendre'n els treballs de restauració. Tanmateix, des de la Sala d'Antiguitats s'informà que la institució no finançaria les obres.

Estatueta de Venus trobada a Sagunt. Segle II. [RAH].

Fou donada per Antonio Delgado a l'Acadèmia el 1860.

Còpia de la carta que Celestí Pujol va remetre a Àlvar Campaner el 1877, donant compte de la troballa del tresor monetari de Xest. [RAH].

El 1858, la construcció de la línia fèrria entre València i Tarragona obligava a l'enderrocament de les muralles, amb el consegüent perill per a la conservació del teatre; l'Acadèmia va decidir escriure als corresponents de València i llocs pròxims per a recaptar informació sobre aquest assumpte. Davant l'ordre d'enderrocament per part del Ministeri de la Guerra, la institució va exigir els mitjans necessaris per a preservar els objectes arqueològics que es trobaven en el lloc. Aqueix mateix any, per Reial Ordre, es concedí a l'Acadèmia permís per a excavar en el circ romà de *Saguntum*. Antonio Delgado, antiquari, viatjà a Sagunt per a avaluar l'estat de les seues antiguitats, moment en el qual es va fer lliurament oficial del teatre de Sagunt a la Reial Acadèmia de la Història perquè quedara sota la seua tutela. Finalment, el 1868, es va procedir a envoltar amb una tanca el teatre de Sagunt amb diners de la Diputació Provincial de València.

Entre la documentació de la Comissió d'Antiguitats de la Reial Acadèmia de la Història es troba el dibuix i la situació de les inscripcions que es conserven encastades en els murs de l'ermita de la Mare de Déu del Cid (La Iglesuela del Cid, Terol). En l'antiguitat, aquesta localitat formà part del territori del municipi de *Lesera*, identificada amb l'assentament ibero-romà de la Moleta dels Frares (el Forcall, Castelló) i, per això, hem cregut convenient incloure ací aquesta informació. Al segle XVIII, Lluís Josep Velázquez de Velasco, marquès de Valdeflores, va realitzar un dibuix de les inscripcions

conservades en l'ermita, que incloïa la còpia del text de dos epígrafs que formaren part del monument funerari dels *Domitii* (CIL II² 14/778 i 779), una inscripció en llengua ibèrica i la inscripció que en data la construcció el 1546. El dibuix va ser copiat per algú, del qual desconeixem la identitat, i inclòs en la col·lecció Antiguitats i Inscripcions, que es guarda en el fons manuscrit de la Biblioteca. El 1819, Salvador Campillo, des de Terol, tornà a copiar les inscripcions conservades en l'ermita de La Iglesuela del Cid, document que va ser presentat en l'Acadèmia el 21 de maig d'aqueix mateix any.

El 4 de setembre de 1804, Joaquín Lorenzo Villanueva va remetre a la Acadèmia l'obra *Memoria sobre el fragmento de una cruz de piedra hallada entre las ruinas de la antigua Sétabis* (ms. 9/5995), que va llegir al seu discurs d'ingrés en la Reial Acadèmia de la Història. La creu, suposadament, fou trobada per algún llaurador i col·locada en la part alta de la façana de l'ermita de Sant Feliu. En l'actualitat, es conserva al Museu de l'Almodí. Representa la imatge d'un xai i una creu a la part central, però només conserva dos dels seus quatre braços. En aquesta memòria, Villanueva va considerar que estava localitzada a l'interior d'un temple cristià o bé va tenir un caràcter funerari i va datar el relleu entre els segles VI i VII.

La Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història conserva llegats d'antics acadèmics, amb una bona part de la correspondència, esborranys, dibuixos o fotografies, relacionats amb la troballa d'antiguitats al llarg dels segles XVIII i XIX, necessària per a completar el mapa de descobriments arqueològics a Espanya. Les mencions a les antiguitats valencianes s'hi reparteixen en les col·leccions d'Aurelià Fernández-Guerra, Fidel Fita, Enric Flórez, comte de Lumiares, Agustí Sales, Lluís Josep Velázquez i Jacobo Zóbel, entre d'altres.

El *Catalogus Numismatum*, escrit per Enric Flórez, descriu algunes monedes romanes trobades a *Ilici*, *Saetabis* i *Saguntum* que, posteriorment, es publicaren en 1757. En el llegat manuscrit d'Aurelià Fernández-Guerra es conserven alguns gravats, fotografies i dibuixos sobre antiguitats de l'àrea valenciana. Entre altres, el gravat de la inscripció cristiana (ms. 9/7387) descoberta el 10 d'abril de 1770 a València, la planta de l'edifici on es trobà un mosaic a Elx (ms. 9/7387) i una fotografia d'un fragment de relleu amb representació humana, remesa des de Dènia per Roc Chabàs (ms. 9/7369). Al costat d'aquesta documentació, trobem apunts de Fernández-Guerra sobre distints monuments d'antiguitat. Entre altres, recull la notícia de la troballa el 1740 d'un columbari de marbre, tallat sobre pedra de Buixcarró (ms. 9/7363), encara que copià la informació d'Antoni Valcárcel.

Fernández-Guerra realitzà un estudi sobre les vies romanes d'*Hispania*, que es va llegir en l'Acadèmia el dia 28 de desembre de 1862, en contestació al discurs d'Eduard Saavedra. Sobre aquest tema elaborà unes fitxes amb situació de les *mansiones* emplaçades en la via Augusta, en el tram entre *Valentia* i *Carthago Nova*. Al costat del nom de la *mansio Sucronem, ad Statuas, ad Turres, ad Ello, Aspis, Ilici, Thiar, ad Leones* i *Carthagine*, esmentades en l'Anònim de Ravenna i els vasos de Vicallo, cità la distància de separació entre elles, expressada en quilòmetres i milles, i la seua correspondència geogràfica (ms. 9/7369). Per a la realització d'aquestes fitxes es basà en la informació facilitada per Fidel Fita, que li envià un informe amb el títol *Nota sobre el itinerario* i un altre sobre el traçat de la via romana des d'*Ilici* fins a *Thiar*, que incloïa un plànol de la via.

La Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Castelló informà l'Acadèmia el 15 de setembre de 1868 d'alguns monuments d'antiguitat. Aquest informe, signat per Pere Sabau i Larroya i dirigit a José Amador de los Ríos, passà a Fernández-Guerra i quedà arxivat en la seua col·lecció (ms. 9/7389). D'una part, s'hi indica l'existència d'un temple dedicat a Venus a Almenara i es detallen les troballes arqueològiques en el lloc: «en aquel montón de escombros se encuentran restos de pavimento bastante bien conservados, bases de columnas con inscripciones, lápidas y trozos de piedras labradas, que indican la grandeza que aquel edificio tenía en antiguos». Molt prop

Dibuix remès a la RAH per Joaquim Llorenç Villanueva. 1804. [RAH].

Es tracta de la creu de pedra calcària trobada a Xàtiva amb el motiu de l'*Agnus Dei*. És un dels escassos vestigis que es conserven dels inicis del cristianisme.

d'aquest lloc es localitzà un depòsit d'aigua, de 40 peus de profunditat, que contenia les restes d'una estàtua i d'altres edificacions. D'altra part, s'hi al·ludeix a les excavacions arqueològiques que es realitzaren el 1846 a Bejís, que van posar al descobert les restes «de basamentos de columnas, trozos de piedras cinceladas y se creía que tal vez pudieran ser parte de algún pavimento de las fuentes o piscinas que tenían los gentiles en los atrios o inmediaciones de sus templos o mezquitas para sus purificaciones. Igualmente se descubrieron los cimientos de un edificio antiguo que, según su forma y localidad, no sería extraño fuese de algún templo dedicado a la Diosa Palas, de la que tomó el río que los baña y que se forma en las inmediaciones de la villa, el nombre antiguo de Palencia».

La col·lecció de Jacobo Zóbel de Zangóniz presenta també referències a antiguitats valencianes. Entre els seus papers es conserva la còpia de la carta que Celestí Pujol i Camps envià a Àlvar Campaner i Fuertes el 20 d'octubre de 1877 sobre la troballa del tresor de monedes trobat a Xest, datat en la Segona Guerra Púnica. Pujol hi copià la carta que va remetre a la Societat Arqueològica Valenciana informant del descobriment d'una gerra, en l'interior, de la qual es localitzaren prop de cinc-centes monedes d'argent, tres d'or, un torque d'or i tres braçalets decorats amb caps de serps (ms. 11/8002). Un any més tard, Zóbel estudià un conjunt de cinquanta monedes aproximadament procedents d'aquest tresor.

El Gabinet d'Antiguitats de la Reial Acadèmia de la Història conserva una variada col·lecció de materials arqueològics, que comprén objectes datats des de l'època prehistòrica fins a l'edat moderna. Entre les antiguitats romanes valencianes depositades en l'Acadèmia destaca una escultura de bronze menuda, que representa la deessa Venus, procedent de Sagunt i datada el segle II. La figura arribà a l'Acadèmia el 1860 de mans d'Antonio Delgado, el qual l'adquirí d'Antonio María Blanco.

Aquest ràpid examen de la informació sobre antiguitats valencianes conservada en la Reial Acadèmia de la Història serveix d'exemple de la intensa labor que la institució desenvolupà durant quasi dos segles i mig, gràcies a la qual va aconseguir reunir una de les col·leccions documentals més importants per a l'estudi de la història. Per això, s'ha convertit en un punt de referència bàsic per a la investigació arqueològica a Espanya.